

สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิธีของการบริหารการสอนพระพุทธศาสนา

Social Studies According to Buddhist Methods of Teaching

Management of Buddhism

พระสุรพล อภรณ์ (ไกรรอด)

Phra Suraphon Aporno (Krairod)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: suraphon.aporno@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 15 กันยายน 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 16 ตุลาคม 2564

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 15 พฤศจิกายน 2564

บทคัดย่อ (Abstract)

สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิธีของการบริหารการสอนพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับเวไนยสัตว์บนโลกใบนี้ประการหนึ่งในการสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคมทุกชั้นวรรณะ เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ซึ่งถือว่ามีคามจำเป็นต้องมีจุดเริ่มต้นที่การศึกษาถ้าหากบุคคลในสังคมมีการศึกษาดี สิ่งเหล่านี้ก็จะติดตามไปด้วย และการศึกษานี้ก็จะเป็นกระบวนการที่ทำให้คนได้พัฒนาตนเองในด้านต่างๆ ได้ตลอดชีวิต ตั้งแต่การวางรากฐานการพัฒนาชีวิต ตั้งแต่แรกเกิด การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถด้านอื่นๆ ที่จะดำรงชีพ และประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลง และเป็นพลังสร้างสรรค์พัฒนาประเทศได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: สังคมศึกษา, พุทธวิธี, การสอนพระพุทธศาสนา

Abstract

Social Teaching and Buddha Method for Buddhist Management and Teaching we regard for important basic for all tractable animals on this world. So that, the creation for advance development and problems resolving in social those all most important the main tool for all human developing to all parts such as economic political and the social. There were important points for starting with education, then if human social got in good knowledge and then everything should be along by good too. So, education was the process to support human and develop them for all parts and long life. Therefore, since their basic development from their born until potentiality

development and all other part of ability to make a living and then for their career with happiness, knowing with all changing and have creating power for nation development by sustainability.

Keywords: Social Teaching, Buddha Method, Buddhis teaching.

บทนำ (Introduction)

สังคมพุทธศาสนากับการศึกษาของไทยตั้งแต่โบราณนั้นพระพุทธศาสนานับว่ามีส่วนสำคัญเกี่ยวข้องกันเป็นอย่างมาก กล่าวคือ มีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นครูสอนและอบรมศีลธรรมจรรยาให้กับบุตรหลานไทยมาโดยตลอด การศึกษาของพระภิกษุกับการศึกษาของประชาชนเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นมาในระบบเดียวกันมิได้แยกกันพระสงฆ์มีบทบาทมาโดยตลอดในการจัดการศึกษา มีการใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียน หรือการสร้างโรงเรียนอยู่ในวัด มีพระเป็นผู้สอนเป็นผู้บริหารการศึกษา ซึ่งก็มีลักษณะเช่นนี้มาโดยตลอด จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นโยบายทางการศึกษาได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยที่รัฐได้รับเอาการศึกษาสำหรับประชาชนไปดำเนินการเองทั้งหมดโดยดำเนินการศึกษาตามแบบตะวันตกมากขึ้น เน้นในส่วนของวิชาการด้านเทคโนโลยี เน้นด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญทำให้บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการจัดการศึกษาได้ลดบทบาทลงอย่างมาก แต่ก็ยังมีบทบาทในการสั่งสอนประชาชนตามหน้าที่อยู่เรื่อยมา การจัดการศึกษาที่จัดโดยรัฐนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด แต่มีการเปลี่ยนแปลงที่กระทำโดยรัฐ แม้กระทั่งในภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมหรือองค์กรของสังคมไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เรียกว่ารัฐเป็นผู้ผูกขาดการจัดการศึกษาเพียงผู้เดียว จนเกิดมีปัญหาทางสังคมในด้านต่าง ๆ ขึ้นมากมายและมีการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงการจัดการศึกษาที่เรียกว่า ปฏิรูปการศึกษา จนกระทั่งมีรัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 2540 ก็มีบทบัญญัติทางด้านการจัดการศึกษาในมาตรา 81 ระบุว่า “รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรมจัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม” สาระในรัฐธรรมนูญดังกล่าวได้นำสู่การจัดทำพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เพื่อปฏิรูปการศึกษาของชาติขึ้นมา

ผู้เขียนจึงรวบรวมนำเสนอประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ สังคมกับสถานการณ์การสอนพระพุทธศาสนาในไทย สังคมศึกษาและความหมายของพุทธวิถีกับการบริหารการสอน สังคมศึกษาตามแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิถีการบริหารการสอน สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิถีการบริหารการสอนเพื่อจูงใจคน สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิถีหลักการจัดการเรียนการสอน สังคมศึกษากับบทบาทของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา สังคมศึกษากับบทบาทของผู้เรียนวิชาพระพุทธศาสนา และสังคมศึกษากับทิศทางการศึกษาตามความหมายในพระพุทธศาสนา ดังเนื้อหาบทความต่อไปนี้

1. สังคมกับสถานการณ์การสอนพระพุทธศาสนาในไทย

สภาพของสถานการณ์สังคมไทยในปัจจุบันนี้ชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาวิกฤตอันน่าเป็นห่วง เนื่องจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุล โดยมุ่งสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วทำให้บุคคลและสังคม โดยเฉพาะสังคมเมือง คือ ครอบครัว เป็นสังคมที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมที่จกบ่มเพาะขัดเกลาให้สมาชิกมีภูมิคุ้มกันสิ่งล่อแหลมต่าง ๆ รวมทั้งโครงสร้างและกลไกการบริหารและการจัดการต่าง ๆ ปรับตัวตามไม่ทัน เกิดความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545: 35) ก่อให้เกิดปัญหานานับการดังที่ปรากฏเป็นข่าวออกตามสื่อต่าง ๆ ไม่เว้นแต่ละวัน โดยเฉพาะต่อเด็กและเยาวชนในวัยเรียน เช่น ปัญหาสุขภาพจิต เกิดความเครียดและปรับตัวไม่ได้ การฆ่าตัวตาย ปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิ การกลั่นแกล้งรังแก ความรุนแรง และการทารุณกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ปัญหายาเสพติด การไม่ประสบความสำเร็จในด้านการเรียนและอาชีพ เป็นต้น การเกิดปัญหาดังกล่าวทำให้ประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนวิธีการ และกระบวนการในการบริหารงานเพื่อพัฒนาศักยภาพของประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาทางการศึกษา ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญ ในการพัฒนาเยาวชนอันเป็นอนาคตของชาติ รากฐานของการพัฒนาประเทศต้องเริ่มจากการพัฒนาคุณภาพของประชากรภายในประเทศเป็นสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562: ข)

บรรดาสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือพระสงฆ์สมณศายบุตรกลุ่มหนึ่งที่ทำหน้าที่ในการเป็นครูผู้สอนเป็นวิทยากรเพื่อให้ความรู้ ให้การศึกษาทางด้านศีลธรรม โดยพระกลุ่มนี้ได้รับอุปถัมภ์จากกรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรมซึ่งทำหน้าที่ทางด้านการสอนศีลธรรมนั้นได้มีการกระทำ การเรียนการสอนกันมาเป็นเวลานานแล้ว แต่อาจยังขาดระบบการจัดการที่ดี หรือไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาสนับสนุนหรือรับรองอุปถัมภ์คำชูจึงได้ทำกันไปตามความสามารถที่จะกระทำการเรียนการสอนให้ได้ประสิทธิภาพ และประสิทธิผล นอกจากนี้ในอดีตที่ผ่านมา จำนวนครูพระที่มีความสามารถในวิชาการศึกษาไม่น้อยไม่เพียงพอที่จะสอนศีลธรรมหรือวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนได้ทุกแห่ง กรมการศาสนาจึงริเริ่มโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา (สุน อมรวิวัฒน์, 2551: 183) เพื่อเปิดโอกาสให้พระสงฆ์สาวกได้เข้าถึงชุมชน สังคม และสถานศึกษา จัดเป็นสถานการณ์การสอนพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ที่ควรมีและควรได้รับสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

2. สังคมศึกษาและความหมายของพุทธวิถีกับการบริหารการสอน

ความหมายของสังคมศึกษาตามแนวพุทธวิถีกับการบริหารการสอน หมายถึง ภารกิจสำคัญของการบริหารการสอนหรือการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง และในแต่ละวัน ที่เรียกว่า พุทธกิจประจำวัน 5 ประการ ของพระพุทธองค์ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญอย่างต่อเนื่องเสมอต้นเสมอปลายตลอด 45 พรรษา ได้แก่

- (1) ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาทณฺจ เวลาเช้าทรงเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย
- (2) สายณฺเห ธมฺมเทสนํ ยามสายบ่ายมากก็ทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัททั้งหลาย
- (3) ปโทเส ภิกฺขุโอรุวาทํ ยามค่ำมากก็ทรงแสดงธรรมสอนพระสาวกทั้งหลาย
- (4) อทฺถรตฺเต เทวปญฺหานํ ยามดึกทรงพยากรณ์ปัญหาให้กับเหล่าเทวดาทั้งหลาย
- (5) ปจฺจุเสว คเต กาลे พพฺพาภณฺเพเทวโลกนํ ไกลสว่างมากก็ทรงตรวจตราดูสัตว์โลกทั้งหลายผู้มีธุลีที่บาปบางและที่จักได้บรรลุมรรคผลมีดวงตาเห็นธรรม

สรุป คือ เข้าบิณฑบาตโปรดสัตว์ บ่ายประกาศธรรม ค่ำทรงแสดงธรรมแก่เหล่าสาวก ดึกถกปัญหาเทวดา ไกลสว่างมาตรวจตราดูสัตว์โลก พระพุทธองค์จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุดในจิตใจ เป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ต่อผู้อื่นเมื่อมองกว้างๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งจะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่าง ดังนี้

1. สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา
2. สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
3. สมุตเตชนา ระวังใจให้แก่วอก้าว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก
4. สัมปหังสนา ซโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ

วิชาพระพุทธศาสนา หมายถึง วิชาของศาสนาแห่งความรู้แจ้ง เป็นศาสนาที่มีพระรัตนตรัย เป็นสรณะอันสูงสุด อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระสงฆ์ โดยพระรัตนตรัยทั้ง 3 นี้ย่อมมีคุณเกี่ยวพันเป็นอันเดียวกัน จะแยกออกจากกันโดยเฉพาะไม่ได้ ด้วยพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมก่อนแล้วสอนให้พระสงฆ์ธรรม พระธรรมนั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมจำทรงไว้ ปฏิบัติและสั่งสอนสืบต่อพระศาสนา พระรัตนตรัยนี้เปรียบด้วยวัตถุวิเศษที่มีราคาอย่างสูง คือ แก้ว จึงเรียกพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่า รัตนะ คำว่า "รัตนะ" แปลว่าแก้ว, สิ่งมีค่าสูงยิ่ง, สิ่งประเสริฐ ซึ่งคำว่ารัตนะในที่นี้จะหมายถึงพระรัตนตรัย ซึ่งก็คือแก้ว 3 ดวง ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็คือนับถือแก้ว 3 ดวงนี้ว่ามีคุณ ย่อมจะเป็นที่พึ่งที่ระลึกแก่ตน

3. สังคมศึกษาตามแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการบริหารการสอน

พระพุทธศาสนาจะมีการกำหนดให้สมาชิกทุกคนเริ่มต้นจากศูนย์ นั่นคือ ไม่มีการอนุญาตให้นำชาติชั้นวรรณะหรือตำแหน่งหน้าที่ในเพศฆราวาสเข้ามาในองค์กรคณะสงฆ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่บางสายคือ แม่น้ำคงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลถึงมหาสมุทรแล้วย่อมละนามและโคตรอัน

เดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่ามหาสมุทรเหมือนกันวรรณะ 4 เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ก็เช่นเดียวกันคือ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตลาคตประกาศแล้วย่อมนละชื่อและตระกูลเดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหมือนกัน” (ดูรายละเอียดใน, วิ.จุล. (ไทย) 7/460/290.)

พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ทุกคนที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นพระภิกษุเสมอเหมือนกันหมด การอยู่ร่วมกันของคนที่ทำเทียมกันนี้อาจก่อให้เกิดปัญหาในการบังคับบัญชาภายในองค์กร เพราะเหตุที่ว่าเมื่อสมาชิกถือตัวว่า เท้าเทียมกับคนอื่นก็จะไม่มีใครเชื่อฟังใครหรือยอมลงให้ใคร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “การอยู่ร่วมกันของคนที่ไม่เสมอกันนำทุกข์มาให้” (ดูรายละเอียดใน, ขุ.ธ. (ไทย) 25/31/45.)

พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสาวกให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีฐานะเป็นรองประธานบริหาร อยู่ในลำดับถัดมาจากพระพุทธเจ้า และเป็นอัครสาวกฝ่ายขวารับผิดชอบ งานด้านวิชาการ พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้ายรับผิดชอบ งานด้านบริหาร พระอานนท์เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ และทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นเอตทัคคะ คือ ผู้ชำนาญการที่รับภาระงานด้านต่าง ๆ เช่น พระมหากัสสปะเป็นผู้ชำนาญด้านธุดงค์ พระปุณณะมันตานีบุตรเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม ภิกษุณีปัญจาจาราเป็นผู้ชำนาญด้านวินัย จิตตคหบดีเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม (ดูรายละเอียดใน, อง. เอกก. (ไทย) 20/146/30.)

การแต่งตั้งเอตทัคคะนี้เป็นตัวอย่างของกระจายอำนาจ และการใช้คนให้เหมาะกับงานในพระพุทธศาสนา ประเพณีปฏิบัติในสมัยปัจจุบันที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานสมณะศักดิ์แก่พระสงฆ์ผู้มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ ก็สอดคล้องกับการแต่งตั้งเอตทัคคะในครั้งพุทธกาลนั่นเอง ส่วนการที่มหาวิทยาลัยทั้งหลายถวายปริญญาเกิตติมศักดิ์แก่พระสงฆ์ในสมัยปัจจุบันก็พออนุโลมให้เป็นการยกย่องพระเถระเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ได้เหมือนกัน

กระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม (Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี (Teaching) เมื่อกล่าวในเชิงบริหารเราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา

การสอนวิชาพระพุทธศาสนา ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางดังจะเห็นได้จากการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับพัฒนาการและวุฒิภาวะของผู้เรียน โดยที่พระพุทธเจ้าทรงเทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่า และทรงจำแนกประเภทของบุคคลที่จะเข้ารับการศึกษาอบรมไปตามจริต 6 และที่สำคัญมากก็คือ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตุมเหติ กิจจํ อาตปปี อุกขาตาโร ตลาคตา เธอทั้งหลายต้องทำความเพียรเผากิเลสเอง พระตลาคตาเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทาง” (ดูรายละเอียดใน, ขุ.ธ. (ไทย) 25/30/51.)

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนามีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบันนั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษดังพระบาลีที่ว่า “นิคคณเห นิคคหารหํ ปคคณเห ปคคหารหํ ข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง” (ดูรายละเอียดใน, ชุ.ชา. (ไทย) 27/2442/531.) เราจะเข้าใจระบบการให้รางวัลและการลงโทษได้ดีจากเรื่องต่อไปนี้เป็นเกสีสูตร (ดูรายละเอียดใน, อง.จตุกก. (ไทย) 21/111/150.)

การอำนวยความสะดวกการสอนวิชาพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่สมาชิกจะทำตามคำสั่งของผู้บริหารหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหารเป็นสำคัญ

ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือ มีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บริหาร บุคคลที่จะเป็นผู้นำต้องมีคุณสมบัติสำคัญ 2 ประการดังกล่าวมาแล้ว คือ อุตตहितสมบัติ หมายถึงความเพียรพร้อมด้วยคุณสมบัติส่วนตัวที่เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ และปรหิตปฏิบัติ หมายถึงความมีน้ำใจในการปฏิบัติงานเพื่อส่วนรวมและองค์กรของตน

พระพุทธเจ้าทรงเพียรพร้อมด้วยอุตตहितสมบัติและปรหิตสมบัติจึงสามารถใช้ภาวะผู้นำบริหารกิจการพระพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อุตตहितสมบัติที่สำคัญในการบริหารของพระพุทธเจ้าก็คือความสามารถในการสื่อสารกับคนทั่วไป ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก 4 ส. (ดูรายละเอียดใน, ที.สี. (ไทย) /149/161.) ซึ่งคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังต่อไปนี้

- (1) สันทัสสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงานได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย
- (2) สมบาทปนา (จูงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าจะต้องฟันให้ไกลและไปให้ถึง
- (3) สมุตเตชนา (แก้วักล้า) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย
- (4) สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน

4. สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิธีการบริหารการสอนเพื่อจูงใจคน

พุทธวิธีการบริหารการสอนที่เป็นความสามารถในการจูงใจคนของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระสมัญญาว่า ตถาคต หมายถึง คนที่พูดอย่างไรแล้วทำอย่างนั้น (ดูรายละเอียดใน, ที.ม. (ไทย) 10/211/255.) พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมากเพราะทรงสอนให้รู้ (ยถาวาที) ทำให้ดู (ตถาการี) และอยู่ให้เห็น (ยถาวาที ตถาการี) ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงใช้วิธี

เผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำความดี ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย 3 ประการ (ดูรายละเอียดใน, อัง.ต.ก. (ไทย) 20/479/146.)

- (1) อุตตาธิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง
- (2) โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนคติหรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง
- (3) ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือยึดธรรมคือหน้าที่เป็นสำคัญ

แม้พระพุทธเจ้าจะประกาศว่า พระองค์เป็นธรรมราชา แต่ก็ไม่ทรงใช้อำนาจเบ็ดเสร็จโดยลำพังพระองค์เองตามแบบราชาธิปไตย ในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงกระจายอำนาจในการบริหารให้กับคณะสงฆ์ ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะแรงจูงใจในการบริหารของพระพุทธเจ้าผู้หมดกิเลสแล้ว ย่อมไม่ใช่เพื่อความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์ การบริหารของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่อุตตาธิปไตย นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงบริหารกิจการพระศาสนาไปตามคำนิทา และสรรเสริญของชาวโลก การบริหารของพระองค์จึงไม่ใช่โลกาธิปไตย พุทธวิธีบริหารเป็นธรรมาธิปไตย เพราะพระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมคือ หลักการสร้างประโยชน์สุขเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักการบริหารของพระองค์ไว้ว่า

“พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมสักการธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา เป็นธรรมาธิปไตย ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองที่เป็นธรรม” (รายละเอียดใน, อัง.ต.ก. (ไทย) 20/453/193.)

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงยึดหลักธรรมาธิปไตยนี้เอง จึงไม่มีการตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระพุทธองค์ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ทูลถามว่า จะทรงตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า จะไม่ทรงตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์ ทั้งนี้เพราะทรงประสงค์จะให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วจะเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไป” (ดูรายละเอียดใน, ที.มหา. (ไทย) 10/177/140.)

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน พระมหากัสสปะได้ปฏิบัติตามพุทธพจน์นี้โดยเรียกประชุมพระอรหันต์ 500 รูป เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่สำหรับใช้เป็นหลักอ้างอิงในการบริหารกิจการพระศาสนา นับแต่นั้นมาการบริหารกิจการพระศาสนาก็ยึดพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยมีคณะสงฆ์เป็นองค์กรบริหารสูงสุดสืบต่อมาจนทุกวันนี้

5. สังคมศึกษาตามแนวพุทธวิธีหลักการจัดการเรียนการสอน

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเผยแผ่ พระธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ได้ตรัสรู้แจ้งแล้วด้วยตนเอง แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่าวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระองค์นั้นสามารถเอาชนะความขัดแย้งของสังคม และความเชื่อในอินเดียบโบราณซึ่งมีการแบ่งชั้นวรรณะได้ พระองค์ทรงมีความกล้าในการเสนอสังฆธรรมที่พระองค์ ได้ทรงค้นพบ ทรงสามารถเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะกับบุคคล และชุมชน ทรงมีลักษณะที่น่าเลื่อมใสศรัทธา และการสอนของพระองค์นั้นเน้นการ คิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล แล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง ดัง ที่ พระธรรมบาลีการ (วัดโสมนัสวิหาร) ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในแง่ของการฝึกว่า พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอน ที่สามารถฝึกบุคคลผู้มีนิสัยแตกต่างกัน พระองค์ทรงเป็น อนุตตรโร บุริสทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกคนที่ควรฝึก โดยใช้พระญาณ คือ เจโตปริยาญาณ (รู้จักกำหนดใจผู้อื่น) นานาวิมุตติญาณ (กำหนดรู้ธรรมาศัยของคนและสัตว์ทั้งหลายอันต่างกัน) เมื่อรู้จักแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้นั้นการฝึกของพระองค์ จึงไม่มีการฝึกของผู้อื่นใดจะยิ่งไปกว่า เนื่องด้วย มีความถูกต้องเหมาะสมกับอุปนิสัย จิตใจและความสามารถ ของคนทุกชั้นวัย

สุนน อมรวิวัฒน์ (2551: 9-10) อธิบายไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์ แสดงพระธรรมเทศนาจบลงผู้ฟังจะสรรเสริญเสมอว่า “แจ่มแจ้งจริงพระองค์ผู้เจริญ แจ่มแจ้งพระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำว่า เปิดของที่ปิดบอกทางแก่คนหลงทางส่องประทีปในที่มืดให้คนมี จักษุได้เห็นรูป” พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอน 3 อย่าง คือ 1) ทรงสอนให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งใน สิ่งที่ควรรู้ ควรเห็น 2) เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลให้ผู้ฟังไตร่ตรอง และ 3) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตาม ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัศจรรย์สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติตาม ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติ เพื่อแสดงการจัดการเรียนการสอนบรรลุจุดมุ่งหมายที่ ตั้งไว้ พระพุทธองค์ต้องทำตนให้เป็นกัลยามิตร คือเป็นเพื่อนที่ดีเป็นที่เลื่อมใส และทำพระองค์เป็นแบบอย่างให้ เห็น โดยให้ความเมตตาแก่ผู้เรียนทุกคน ให้อบรมสั่งสอนศิษย์ด้วยความตั้งใจ มีจิตใจหนักแน่น อดทนต่อคำ ตำหนิ ฝึกฝนอบรมตนเองให้ชำนาญทั้งทฤษฎีและปฏิบัติเพื่อถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้องให้แก่ศิษย์ เปิดโอกาส ให้ศิษย์ซักถามโต้เถียงได้สอนสิ่งที่ยากให้ง่ายต่อการเข้าใจ สอนจากง่ายไปหายาก ด้วยกระบวนการสอนที่ หลากหลายเหมาะสมกับศิษย์เป็นรายบุคคล หรือเหมาะสมทั้งหมดตามพื้นฐานเดิมของศิษย์ที่สอน

ก่อนที่จะดำเนินการสอนพระพุทธองค์ทรงวิเคราะห์ผู้เรียนโดยทรงพิจารณาจรรยาจรตฤภูมิ ปัญญาและภูมิหลังของผู้เรียนซึ่งสอดคล้องกับ สุนน อมรวิวัฒน์ กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงศึกษาบุคคล ที่จะสอนให้ดีก่อน และเลือกธรรมที่จะสอนให้เหมาะสมกับบุคคล ทรงคำนึงถึงความแตกต่างแห่ง อุปนิสัยสมบัติ (Back ground) โดยทรงใช้หลักจิตวิทยา (Psychology) ตรวจสอบอุปนิสัยของผู้ที่จะรับการ สอน โดยทรงพิจารณาจาก 1) ไอ คิว (I,Q) คือ สติปัญญาของคนนั้น ๆ ว่าอยู่ในระดับใด 2) ทศนคติ

(Attitude) คือ คนนั้นมีความรู้สึกนึกคิดต่อสิ่งต่าง ๆ ว่าอยู่ในระดับใด 3) ความถนัด (Aptitude) คือ รู้ว่าคนนั้นมีความถนัดด้านใด อาชีพอะไร และ 4) ความสนใจของแต่ละคน (Interest)

ในการประชุม เจ้าคณะพระสังฆาธิการและผู้รับผิดชอบโรงเรียนวิถิพุทธ ๓ หอประชุมใหญ่พุทธมณฑล เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2547 เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์ เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก กรรมการมหาเถรสมาคม ได้กล่าวสัมโมทนียกถาท่อนหนึ่งว่า

“การศึกษาเป็นหัวใจสำคัญของประเทศชาติบ้านเมือง ซึ่งทุกท่านมีความเข้าใจกันดีอยู่แล้ว ความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการศึกษาในประเทศไทยนั้นมีสูงมาก และเป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติต่าง ๆ ที่งดงามปรากฏอยู่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน เช่น แม้แต่การไหว้ครูก่อนที่จะเรียน นักเรียนทุกคนต้องกล่าวพร้อมกันว่า “ปาเจรา จรียา โหนติ ครูอาจารย์เป็นผู้ทรงคุณอันประเสริฐยิ่ง เป็นผู้สอนศิลปวิทยา”

แม้จะเป็นของเก่าในปัจจุบันก็ยังใช้อยู่เพียงเท่านี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับการศึกษาของประเทศชาติบ้านเมืองอย่างไร และการเข้าไปเกี่ยวข้องนั้น ทำให้เกิดความดีงามโดยประการต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าเกิดความดีงามอย่างไรบ้าง โดยรายละเอียดกล่าวว่า ประเทศไทยที่คงความเป็นไทย ไม่ตกเป็นทาสในทางความคิดสติปัญญาของฝ่ายอื่น ก็เพราะพระพุทธศาสนานั้นเอง

สำหรับพระเถรานุเถระ และท่านผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกระดับ ฝ่ายสงฆ์ จึงมีส่วนสำคัญมากในการที่จะเพาะเลี้ยงให้เยาวชนเด็กไทย มีความมั่งคั่งตั้งแต่ก่อน แม้จะไม่เทียบเท่าจุดประสงค์สำคัญ ก็คือ รักษาความเป็นอิสระทางสติปัญญาของคนในชาตินั้นเอง ซึ่งการตกเป็นทาสทางสติปัญญา ไม่มีตัวตนแต่บางทีที่ตกเป็นทาสแล้ว ไม่รู้ตัวเลยถึงความเป็นไทยเสียหาย สืบว่าไทยเรามีความมั่งคั่งอย่างไร โรงเรียนวิถิพุทธที่เกิดขึ้น จึงเป็นแหล่งสำคัญที่จะเพาะเลี้ยงให้เกิดความดีงามดังกล่าว ถ้าฝ่ายพระสงฆ์ไม่สนใจ ทำเป็นวางเฉยถือว่าธุระไม่ใช่ชานไป ก็จำทำให้เด็กไทยขาดความเป็นไทย กลายเป็นทาสทางสติปัญญา และเมื่อนั้น ก็จารู้สึกตัวกันว่าบ้านเมืองของเราเป็นอย่างไรกันไปแล้ว ปัจจุบันนี้ ก็บ่นว่าเปลี่ยนแปลงแปรผันไป แต่จะทำอย่างไรจึงจะได้ให้กลับคืนมาได้ โรงเรียนวิถิพุทธจึงเป็นแหล่งหนึ่งที่จะทำอย่างนั้นได้ (สมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์ (อุปเสณมหาเถระ), 2547: 13)

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอน คือมวลประสบการณ์ และการกระทำทุกอย่างที่จัดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เพื่อให้การเรียนการสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ น่าสนใจและผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามจุดประสงค์ที่กำหนด การรับรู้ของผู้เรียนเป็นตัว พร้อมทั้งจะรับข้อมูลและการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น เป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเคลื่อนไหวทางสติปัญญา หรือพูดง่าย ๆ ว่าเป็นกิจกรรมที่ทำทลายความคิดของผู้เรียน สามารถกระตุ้นสมองของผู้เรียน เกิดการเคลื่อนไหวช่วยให้ ผู้เรียนเกิดความจดจ่อในการคิด สนุกที่จะคิด

6. สังคมศึกษากับบทบาทของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา

สังคมศึกษากับการจัดการเรียนการสอนในสถานการณ์ทั่วไปมักจะประกอบด้วยบุคคลผู้เกี่ยวข้อง 2 กลุ่ม คือ ผู้สอนและผู้เรียน สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ ผู้สอนจะต้องทำการศึกษาหลักสูตรวิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ในช่วงชั้น กำหนดผลการเรียนรู้เนื้อหาสาระที่จะนำไปสอน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และนำไปกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ หรือวิธีการเรียนการสอนและลักษณะรูปแบบการเรียนการสอนของผู้เรียน บทบาทที่สำคัญของครูจึงต้องนำจิตวิทยาในการสอนที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนให้เกิด ผลมากที่สุด สำหรับการสอนจะต้องจัดกิจกรรมที่ใช้ในการเรียนรู้นั้น ครูผู้สอนจึงควรคำนึงถึง องค์ประกอบทางด้านจิตวิทยาที่มีอิทธิพลต่อผู้เรียน เช่น

(1) ครูควรมีสำรวมประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสืบเสาะแสวงหา ความรู้ที่ค้นพบด้วยตนเองอย่างน้อยเพียงใด การค้นพบความรู้ด้วยตนเอง

(2) ครูควรใช้ในการบูรณาการ ซึ่งเป็นการนำกระบวนการที่ต่อเนื่องขั้นตอนการสำรวจ ประสบการณ์การเรียนการสอนของผู้เรียนรู้อันรวมไปถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมจะทำให้เกิดการเรียนการสอนรู้อย่างที่แท้จริง เป็นการบูรณาการความรู้ใหม่เข้ากับความรู้เดิม

(3) ครูควรจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจ และความถนัดของเรียนแต่ละคน โดยมีความเชื่อว่าผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองให้สูงสุดตามศักยภาพ

(4) ครูต้องคอยเป็นผู้เอื้ออำนวยความสะดวกในการเรียนรู้เมื่อผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนรู้และผู้เรียนควรจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากความไม่รู้เป็นรู้และรู้จริงจากทำไม่ได้ทำไม่เป็นเปลี่ยนมาเป็นทำได้ทำเป็น จากไม่ชอบเปลี่ยนมาเป็นชอบ

(5) ครูต้องยึดหลักที่ว่า การจัดการเรียนการสอนที่ดีจะต้องมีกิจกรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพทุกด้านคือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคม ครูต้องมองผู้เรียนว่ามีภูมิรู้และภูมิธรรมอยู่ในระดับหนึ่ง ครูจะใช้หลักการของศาสตร์ที่สอนเท่าที่จำเป็นให้เพียงวิธีการเรียนรู้แต่ต้องพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเองให้มากที่สุด หรือที่เรียกว่าจาก สมมติปัญญา และการพิจารณาตน คือผู้เรียนไปสอนและประเมินตามผลของการปฏิบัติของตน ปรับปรุงขึ้นเรื่อย ๆ รู้รอบ รู้ลึก และรู้แจ้งในที่สุด

(6) ครูต้องทบทวนบทบาทของตนเองใหม่ว่าตนคือผู้ที่ให้องค์คุณของมิตร 7 ประการ คือ 1) เป็นที่น่ารักเป็นที่น่าพอใจ 2) เป็นที่น่าเคารพ 3) เป็นที่น่ายกย่อง 4) เป็นนักพูด 5) เป็นผู้พูดอดทนต่อถ้อยคำ 6) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ และ 7) ไม่ชักนำในอฐานะ

(7) ครูต้องพร้อมให้ความรักและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แก่ลูกศิษย์ครูจึงต้องบุคลิกภาพเปลี่ยนแปลงหน้า ที่สอนจากผู้สอนเป็นผู้ที่ออกแบบการเรียนการสอน ให้เอื้อต่อการพัฒนาไปสู่อัจฉริยภาพ ทั้ง 7 ด้านของแต่ละคน

(8) การจัดการเรียนการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ ครูต้องเน้นและให้ความสำคัญกับผู้เรียนควบคู่ไปตามธรรมชาติของวิชา ครูจะต้องรู้ใจนักเรียนทั้งหลักการ วิธีการเรียนการสอนและคุณธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของวิชา

(9) ครูควรจัดประสบการณ์และกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อใช้คุณธรรมนำความรู้และในการบูรณาการของการเรียนการสอนเข้าสู่ผู้เรียน และทุกขั้นตอนในการจัดการเรียนการสอนของครูโดยถือว่าครูทุกคนมีหน้าที่ในการพัฒนาผู้เรียนให้ประพฤติตนตามหลักธรรม และการพัฒนาคนให้มีคุณค่านิยามอันที่พึงประสงค์ ฯลฯ (กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ, 2544: 220-221.)

สรุปได้ว่า ครูมีบทบาทที่สำคัญในฐานะเป็นผู้ออกแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้และการพัฒนาตนเอง ในบรรยากาศและสถานการณ์ที่ครูจัดให้ผู้เรียนได้คิดเอง ปฏิบัติเอง และนำไปสู่การสร้างความรู้ด้วยตนเองอย่างพึงพอใจ การจัดการเรียนการสอนเป็นรายบุคคล หรือรายกลุ่ม จะช่วยให้ครูมีข้อมูลที่สำคัญในการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เหมาะสม สนองตอบความต้องการ ความถนัดความสนใจและวิธีการหรือลีลาการเรียนรู้ของแต่ละคน และบทบาทสำคัญยิ่งคือ ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดีกับนักเรียน

7. สังคมศึกษากับบทบาทของผู้เรียนวิชาพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนการสอน วิชาพระพุทธศาสนาโดยการเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการจัดการเรียนการสอนที่เอาชีวิตจริง และเงื่อนไขการรับรู้ของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ผู้เรียนมีอิสรภาพได้รับการส่งเสริมให้การพัฒนาเด็กศักยภาพของความเป็นมนุษย์ทั้งจิตใจ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคม ผู้เรียนได้รับการพัฒนาแบบองค์รวม ได้รับการฝึกให้มีศักยภาพในการสร้างรูปแบบการคิดของผู้เรียนการสร้างบุคลิกภาพที่ดี คิดอย่าง มีระบบและวิจารณ์อยู่ร่วมกันคนอื่นได้อย่างมีความสุขเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ สำหรับบทบาทสำคัญของผู้เรียน ได้แก่

(1) ตระหนักถึงความสำคัญในบทบาทของตนเอง ที่จะเป็นผู้ครองกิจกรรมและร่วมประเพณีการเรียนการสอนตลอดเวลา และถ้าเป็นคนร่วมออกแบบการเรียนการสอนด้วยซึ่งก็ยิ่งสมบูรณ์แบบมากขึ้น มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยตนเอง ลงมือทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเองจากการมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนวิเคราะห์ประสบการณ์เรียนรู้กับผู้อื่น ต้องรู้หลักความจริง หลักการ เหตุผล กฎเกณฑ์กฎธรรม และหลักการที่จะทำให้เกิดผล รู้ความหมาย รู้จุดมุ่งหมาย รู้จักประโยชน์ที่ต้องการ รู้ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุรู้ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ รู้ว่าตนเองนั้นมีฐานะ ภาวะ เพศ ความรู้ความสามารถ และคุณธรรม ขณะนี้เป็นอย่างไร และประพฤติกรรมให้เหมาะสมต่อสถานการณ์กับสิ่งแวดล้อม รู้จักปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

(2) รู้ความพอดีด้านต่าง ๆ เช่น การใช้จ่ายทรัพยากรบริโภคอาหาร และการกระทำต่าง ๆ รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ต้องการใช้ประกอบกิจกรรมในหน้าที่การงาน เช่น การตรงต่อเวลา และเหมาะสมกับเวลา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า เขามีความสามารถและคุณธรรมอย่างไร ใครยิ่งหย่อนกว่ากัน การปฏิบัติต่อบุคคลนั้นว่า ควรคบหรือไม่จะตำหนิกย่องและนำสั่งสอนอย่างไร

(3) มีศรัทธา มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปปะ 5 ความเกรงกลัวต่อบาป มีความเพียร มีสติ มีจิตใจมั่นคง และปัญญา รู้จักจะปรึกษาสิ่งกับใครต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง และผู้อื่น ไม่คิดไม่พูด และไม่ทำสิ่งใดที่เป็นการเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น มีความเห็นชอบว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ให้ทานด้วยความบริสุทธิ์คือ เอื้อเฟื้อตามกำลังความสามารถโดยไม่หวังผลการตอบแทน (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2544: 220)

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและสำคัญที่สุดในวิชาสาระพระพุทธศาสนาไม่ใช่วิธีการเรียนรู้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการทัศน์ในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งเอื้อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเอง โดยใช้ทักษะการจัดการที่มีประสิทธิภาพทั้งครูและผู้เรียนสามารถให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเรื่องของหลักธรรม คุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง

8. สังคมศึกษากับทิศทางการศึกษาตามความหมายในพระพุทธศาสนา

คำนิยามของ “การศึกษา” ตามหลักของพระพุทธศาสนานี้แล้ว เป็นดังนี้กล่าวคือ “การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีในตัวผู้รู้เอง ในคนอื่นและในสิ่งแวดล้อม” ดังนั้นการศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงประกอบด้วยสัทธิธรรม 3 ขั้นตอนเสมอ คือ

1) ปริยัติสัทธิธรรม หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริง

2) ปฏิบัติสัทธิธรรม หมายถึง การตัดกาย วาจา ใจของตนตามหลักการเท่าที่ได้ศึกษามาแล้ว โดยย่อได้แก่การตัดกายวาจาด้วยศีล ตัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา

3) ปฏิเวธสัทธิธรรม หมายถึง ความรู้ระดับสูงเกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางดีขึ้นในตัวผู้รู้

การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุด และรู้สัจจะระดับต่าง ๆ ตั้งแต่สมมติสัจจะถึงอริยสัจจะเพื่อให้เขาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีครบทั้ง 5 ระดับดังกล่าวแล้ว

การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครูและวิธีการสอนที่ดี (แสง จันทร์งาม, 2551: 30) พระพุทธเจ้า ทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัตินั้นมีอยู่ 2 ประการที่บอกถึงความดีโดยตรง คือ อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิสตถา เทวมนุสสานํ ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกคนที่ไม่มิผู้เทียมเท่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) 14/195/231.)

พระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟัง รู้ถึงขั้นอริยสัจจะและเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เองจึงทรงทำงานประกาศคำสอนใหม่อย่างได้ผล ในช่วงระยะเวลาเพียง 8 เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแพร่พระศาสนาสามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้น โพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง 1,250 องค์และในช่วงพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาที่ตั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคงในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาของโลกไป

บทสรุป

การจะพัฒนาคนให้มีคุณภาพนั้น คนจะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรม โดยการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่เด็ก เพราะเด็กจะต้องเติบโตเป็นผู้ใหญ่และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมต่อไป หลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 จึงได้กำหนดให้นักเรียนที่เป็นชาวพุทธ เรียนวิชาพระพุทธศาสนา ตลอดหลักสูตร ส่วนนักเรียนที่นับถือศาสนาอื่นก็กำหนดให้เรียน คุณธรรมพื้นฐาน ประการ และระบุนว่าการ สอนวิชาพระพุทธศาสนาให้ได้ผลสมบูรณ์นั้นควรกำหนดจุดมุ่งหมายหลักคือ ต้องให้นักเรียนรับรู้ เข้าใจ ศรัทธา และเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัย ปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอยู่ร่วมกับ ผู้อื่นได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

การจัดการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนโดยเฉพาะ เยาวชนไม่ได้ผลเท่าที่ควรทาง คณะสงฆ์ทั่วประเทศได้พยายามส่งเสริมให้มีการจัดการสอนธรรมศึกษาแก่ประชาชนโดยเฉพาะนักเรียนใน โรงเรียนหรือซึ่งทางปฏิบัติในอดีตส่วนใหญ่จะมีการบูรณาการธรรมศึกษาเข้ากับหลักสูตรภาคปกติพร้อมกัน

การให้การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในภาควิชาธรรมศึกษามีความมุ่งหวัง เพื่อให้เด็กได้มีความรู้ทาง ธรรม มีความเข้าใจในศาสนพิธีการต่าง ๆ รู้จักประวัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า รู้จักกาลเทศะเมื่อต้อง ประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลที่ควรเคารพตามสถานะ เช่น เมื่ออยู่ต่อหน้าพระสงฆ์ บิดามารดา ครูบาอาจารย์ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง (References)

- กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ.(2544). *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544*. กรุงเทพมหานคร: ศุภสภาลาดพร้าว.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อุปเสณมหาเถระ). (2547). *คำกล่าวสัมโมทนียกถา: ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์.
- สนธิ อินทรโกศล และคณะ. (2551). *การศึกษาค้นคว้าของนักเรียนที่มีต่อการจัดการเรียนการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุมน อมรวิวัฒน์. (2551). *การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- แสง จันทร์งาม. (2551). *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย. (2557). *หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธ*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- Burdy J. Raymond. (1972). *Fundamental of Leadership Readings*. Massachusetts Addison: Wesley Publishing Co.
- F.E. Fiedler. (1967). *A theory of Leadership Effectiveness*. New York: McGraw Hill Book.
